

ZOFIA SAWICKA
Uniwersytet Warszawski

MAŁOPOLSKIE PLANY ODNOWY MIEJSCOWOŚCI JAKO INSTRUMENT OCHRONY DZIEDZICTWA PRZYRODNICZEGO WSI

Wstęp

Dziedzictwo przyrodnicze nie jest wprost zdefiniowane w polskim prawodawstwie. Kryteria przyjęte przez UNESCO dla określania obiektów wpisanych na światową listę dziedzictwa przyrodniczego odnoszą się do „wyjątkowych zjawisk” i w związku z tym nie obejmują „pospolitego” dziedzictwa przyrodniczego obszarów wiejskich [17]. Ustawa o ochronie przyrody z 2004 roku mówi o „zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody”, na które składają się m.in. krajobraz, zieleń w miastach i wsiach oraz zadrzewienia [14]. Jednak w literaturze [6, 13], a także w debacie publicznej [7], coraz częściej podnoszony jest problem niewystarczającej ochrony krajobrazu i ładu przestrzennego na podstawie obecnie obowiązujących przepisów. Dyskusja ta dotyczy szeregu dylematów związanych ze sposobami planowania i gospodarowania przestrzenią i nie może być całościowo omówiona w ramach niniejszego opracowania. W artykule podjęto temat jednego z czynników, który kształtuje oblicze obszarów wiejskich – programów odnowy wsi. Celem opracowania jest, po pierwsze, weryfikacja tezy, mówiącej że realizowane obecnie plany odnowy miejscowości (będące podstawą ubiegania się o środki w ramach działania „odnowa wsi”) w większości nie przyczyniają się do ochrony dziedzictwa przyrodniczego obszarów wiejskich. Drugim celem jest sformułowanie wniosków, które mogą pomóc uczynić z przedmiotowych planów narzędzie służące zachowaniu walorów krajobrazu wiejskiego.

Metody badawcze

W opracowaniu dokonano analizy aktów prawnych, określających cele i założenia działań związanych z odnową wsi, oraz 26 planów odnowy małopolskich miejscowości [8]. Przedmiotowe plany pochodziły z obszarów Pogórza Ciężkowickiego (wschodnia Małopolska) — z dziewięciu gmin zrzeszonych

w dwóch Lokalnych Grupach Działania¹. Taki dobór gmin miał podwójne uzasadnienie. Po pierwsze, wybrano teren o umiarkowanej atrakcyjności turystycznej (pagórkowaty, z tradycyjnym krajobrazem rolniczym), gdzie wydaje się, że ochrona przyrodniczego wizerunku miejscowości jest istotna, ale nie jest tak oczywista jak w gminach o ściśle turystycznym charakterze. Dodatkowo dobrano gminy w taki sposób, aby miały one zbliżone uwarunkowania rozwoju (środowiskowe, gospodarcze i społeczne), co umożliwiło wyciąganie wspólnych wniosków dla wszystkich badanych miejscowości.

Zarówno akty prawne, jak i plany odnowy miejscowości analizowano pod kątem weryfikacji twierdzenia, mówiącego, że realizowane w Małopolsce plany odnowy miejscowości nie są wykorzystywane jako instrument ochrony dziedzictwa przyrodniczego wsi. Dokonana analiza umożliwiła sformułowanie postulatów zmian zapisów w powstającym obecnie Planie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 oraz w odpowiednich rozporządzeniach. Formułując wnioski, skorzystano też z doświadczeń Bawarii, posiadającej długie doświadczenia w realizacji programów odnowy wsi.

Cele i założenia odnowy wsi

Odnowa wsi była już w latach sześćdziesiątych XX wieku w Austrii, Szwajcarii czy południowych Niemczech uznanym instrumentem rozwoju obszarów wiejskich, służącym podnoszeniu jakości życia mieszkańców wsi i poprawie jej wizerunku. Podejmowanie takich działań stało się symbolem odchodzenia od patrzenia na wieś wyłącznie przez pryzmat rolnictwa [1]. We wzmacnieniu integracji społecznej mieszkańców oraz poprawie kulturowego i przyrodniczego wizerunku miejscowości widziano szansę na powstrzymanie wyludniania się obszarów wiejskich, będącego wynikiem malejącego zatrudnienia w rolnictwie. Dobre doświadczenia wielu regionów we wdrażaniu tych programów uczyniły z nich narzędzie wspierania rozwoju obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej, współfinansowane w ramach II filaru Wspólnej Polityki Rolnej. Są one realizowane także w Polsce, zgodnie z zapisami Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.

Podstawą dofinansowania działań służących odnowie wsi w ramach Wspólnej Polityki Rolnej jest rozporządzenie Rady Wspólnoty Europejskiej w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich [11]. Art. 52 tego rozporządzenia mówi o przeznaczeniu środków na poprawę jakości życia na obszarach wiejskich, która ma być osiągnąta poprzez: dostarczanie podstawowych usług dla gospodarki i ludności wiejskiej, odnowę i rozwój wsi oraz zachowanie i poprawę stanu dziedzictwa wsi. Ten ostatni element – istotny z punktu widzenia tezy artykułu – powinien być (zgodnie z artykułem 57 omawianego rozporządzenia) realizowany poprzez m.in. inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa przyrodniczego oraz z rozwojem obszarów o du-

¹ LGD Dunajec Biała, zrzeszająca gminy Ciężkowice, Pleśna, Zakliczyn i Wojnicz oraz LGD Pogórzańskie Stowarzyszenie Rozwoju zrzeszająca gminy: Tuchów, Gromnik, Szerzyny, Rzepiennik Strzyżewski, Ryglice.

żej wartości przyrodniczej. Polski Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 zawiera zapisy zgodne z ideą unijnego rozporządzenia. W części diagnostycznej wskazuje się na „wysokie walory turystyczne i przyrodnicze krajobrazu rolniczego” jako jedną z mocnych stron polskiej wsi, a „utrzymanie wysokiej różnorodności biologicznej obszarów wiejskich, stanowiące o wysokich walorach turystycznych i przyrodniczych krajobrazu rolniczego” jest postrzegane jako szansa rozwojowa. Zachowanie dziedzictwa przyrodniczego wsi jest więc diagnozowane jako istotne dla rozwoju polskich obszarów wiejskich. W części PROW opisującej osie priorytetowe², pojawia się jednak rozdzwięk w sformułowanym uzasadnieniu działania „odnowa wsi” a jego celami oraz zakresem możliwych inwestycji, które mogą być dofinansowane. I tak, w uzasadnieniu czytamy, że „(...) wsparcie inwestycyjne przyznawane [jest] na realizację projektów związanych z zagospodarowaniem przestrzeni publicznej, w tym utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi (...)”. Natomiast cel działania został określony jako umożliwienie rozwoju „tożsamości społeczności wiejskiej, zachowanie dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich (...)” [9]. Zachowanie dziedzictwa przyrodniczego nie jest więc wprost określone jako cel działań podejmowanych w ramach odnowy wsi. Można domniemywać, że zapis mówiący o „zachowaniu specyfiki obszarów wiejskich” został uznany przez autorów programu za dający podstawę do działań związanych z ochroną dziedzictwa przyrodniczego. Jednak brak jednoznacznego sformułowania tego celu mógł być jedną z przyczyn pomijania tego aspektu odnowy wsi w działaniach podejmowanych na szczeblu lokalnym, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu. Także zakres inwestycji, które mogą być finansowane w ramach odnowy wsi, został określony z pominięciem działań służących zachowaniu dziedzictwa przyrodniczego. Jest tu mowa jedynie o „propagowaniu i zachowaniu dziedzictwa historycznego”. Tu znowu można przyjąć interpretację, że charakter przyrodniczy wsi jest elementem jej dziedzictwa historycznego. Jednak sformułowanie takie nie nadaje wysokiej rangi temu zagadnieniu.

Szczegółowy katalog kosztów, które mogą być refundowane w ramach działania „odnowa i rozwój wsi” zawiera Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Trzy (spośród szesnastu) kategorii mogą służyć zachowaniu dziedzictwa przyrodniczego wsi. Tak można interpretować zapis mówiący o „urządzaniu i porządkowaniu terenów zielonych, parków lub innych miejsc wypoczynku”, a także możliwość dofinansowania „zakupu materiału siewnego lub nasadzeniowego roślin wieloletnich”. Trzeci rodzaj kosztów związany jest z „kształtowaniem obszarów o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, sprzyjających nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na ich położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne”, co też sugeruje ochronę dziedzictwa społeczno-przyrodniczego wsi. Jednak w dalszej części tego punktu czytamy, że kształtowanie tej ważnej przestrzeni może się odbywać

² „Odnowa i rozwój wsi” może być realizowana w ramach osi 3 (działanie 313, 322, 323) i 4 (Leader) PROW 2007-2013. W obu przypadkach obowiązują te same zasady ubiegania się o dofinansowanie podejmowanych inwestycji [8].

„w szczególności poprzez odnawianie lub budowę placów parkingowych, chodników lub oświetlenia ulicznego”. Uszczegółowienie to pokazuje, że nie ochrona dziedzictwa przyrodniczego, ale raczej infrastrukturalne zagospodarowanie przestrzeni było celem określenia tej kategorii refundowanych kosztów [10].

Przedstawione fragmenty aktów prawnych opisujących działanie „rozwój i odnowa wsi” ukazują istotny rozdźwięk między założeniami przyjętymi na szczeblu europejskim i narodowym a określonymi sposobami ich osiągnięcia. Zachowanie dziedzictwa przyrodniczego nie zostało ujęte jako cel odnowy wsi, a opis inwestycji, jakie mogą być realizowane w ramach tego działania, nie daje jednoznacznych podstaw do podejmowania inicjatyw w tym kierunku.

Założenia przyjmowane w planach odnowy miejscowości

Zgodnie ze wspomnianym rozporządzeniem Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi, podstawą ubiegania się o dofinansowanie działań podejmowanych w ramach odnowy wsi jest stworzenie planu odnowy miejscowości. Plan ten, poza charakterystyką miejscowości i inwentaryzacją jej zasobów, powinien zawierać ocenę mocnych i słabych stron miejscowości, opis obszarów o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców oraz opis planowanych zadań inwestycyjnych. Plany te stanowią więc dobry materiał źródłowy, ukazujący, gdzie lokalna społeczność widzi silne strony swoich miejscowości oraz jak zamierza je rozwijać. Ze względu na cel artykułu, w analizowanych planach przyglądano się głównie zapisom dotyczącym zachowania dziedzictwa przyrodniczego badanych miejscowości.

We wszystkich analizowanych planach przyrodniczy charakter miejscowości został uznany za ich silną stronę. Pojawiają się tu takie sformułowania, jak: „wysoka atrakcyjność zasobów przyrodniczych” (Ciężkowice), „w małym stopniu zmienione środowisko naturalne” (Swoszowa), „walory krajobrazu przyrodniczego” (Szerzyny), „wysoka wartość środowiska przyrodniczego”. Identyfikacja walorów przyrodniczych jako istotnych dla rozwoju miejscowości wydaje się uzasadniona. Są to tereny pagórkowate, położone w rejonie parków krajobrazowych, z zachowanym w dużym stopniu tradycyjnym krajobrazem rolniczym. Nie budzi więc zastrzeżeń uznanie przyrodniczego charakteru badanych miejscowości za ich atut. Jednak tylko w dziewięciu planach możliwość wykorzystania walorów przyrodniczych jest identyfikowana jako szansa rozwojowa. Mówi się w nich o „rosnącym zapotrzebowaniu w Polsce i w Europie na usługi turystyczne oparte na naturalnych zasobach przyrodniczych” (Ciężkowice), a także o „pojawiających się możliwościach dofinansowania promocji walorów przyrodniczych” (Bruśnik). Pozostałe plany zawierają ogólne sformułowania o szansie w postaci rozwoju turystyki i agroturystyki, co też pośrednio może oznaczać dostrzeżenie wagi dziedzictwa przyrodniczego. Jednak brak jednoznacznego określenia tej szansy może być przyczyną pomijania tego aspektu przy planowanych inwestycjach.

Kolejną częścią planów odzwierciedlającą założenia, na podstawie których formułowane są konkretne propozycje inwestycyjne, jest przyjęta wizja i cele

rozwoju. W jedenastu analizowanych planach zachowanie przyrodniczego charakteru miejscowości uznane jest za jeden z priorytetów rozwojowych lub stanowi podstawę formułowanej wizji. Tak można interpretować zapisy mówiące o „przyciąganiu nowych mieszkańców i turystów wysokimi walorami estetycznymi (...)” (Więckowice), „promowaniu walorów w postaci czystego powietrza i niepowtarzalności krajobrazu” (Siemiechów) czy „oferowaniu bezpośredniego kontaktu z przyrodą” (Polichty). Ochrona dziedzictwa przyrodniczego nie jest tu określana jako bezpośredni cel rozwojowy, ale jako zasób pozwalający realizować inne priorytety, można zatem domniemywać, że zakłada się jego ochronę. W dalszych jedenastu planach³ walory przyrodnicze nie są identyfikowane jako element budujący wizję czy cele rozwojowe, choć często znajdują się w nich odniesienia do dziedzictwa kulturowego: „wykorzystanie walorów historycznych” (Lusławice), „miejscowość kultywująca tradycje lokalne” (Lubaszowa), lub estetyki postrzeganej przez pryzmat infrastrukturalny: „miejscowość czysta i estetyczna, posiadająca dostęp do kanalizacji sanitarnej” (Karwodrza), „ochrona środowiska naturalnego poprzez rozbudowę sieci kanalizacyjnej i budowę sieci wodociągowej” (Wesołów). Tak określone priorytety mogą być wynikiem omówionych wcześniej sformułowań użytych w opisie założeń odnowy wsi. Choć trudno odmówić sensowności działaniom mającym na celu ochronę środowiska poprzez poprawę infrastruktury technicznej czy ochronę dziedzictwa kulturowego miejscowości, to wydają się one nie uwzględniać wszystkich atutów i specyfiki obszarów wiejskich. Ilościowe zestawienie obrazujące przestrzeganie zasady zachowania dziedzictwa przyrodniczego wsi w pogórskich planach odnowy miejscowości przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Zachowanie dziedzictwa przyrodniczego w planach odnowy miejscowości

Kategoria	Silna strona	Szansa rozwojowa	Wizja / cele rozwoju
Liczba planów, w której uwzględnia się zachowanie dziedzictwa przyrodniczego w danej kategorii	26	9	11
Liczba planów, w której nie uwzględnia się zachowanie dziedzictwa przyrodniczego w danej kategorii	0	17	11

Źródło: Opracowanie własne.

Przedstawione założenia do planów odnowy pogórskich miejscowości pokazują, że choć walory przyrodnicze są postrzegane jako atut, na ogół nie traktuje się ich jako czynnika, na którym można oprzeć strategię rozwojową. Wykorzystanie specyfiki wiejskiego krajobrazu czy innych atutów środowiska naturalnego uznane jest za szansę lub cel rozwojowy badanych miejscowości w mniej niż połowie planów.

³ W czterech planach wizja i cele rozwojowe nie zostały sformułowane.

Charakter podejmowanych inwestycji

Zasadniczą częścią planów odnowy miejscowości jest opis przewidywanych przedsięwzięć inwestycyjnych. To właśnie ich charakter, a nie przyjęte wizje czy cele rozwoju, decyduje o tym, czy na danym obszarze będzie zachowane dziedzictwo przyrodnicze, specyficzne dla obszarów wiejskich.

Analiza inwestycji opisanych w planach odnowy miejscowości pozwala wskazać na cztery rodzaje przedsięwzięć, których realizacja może wpływać na ochronę dziedzictwa przyrodniczego wsi. Będzie to tworzenie miejsc parkingowych, betonowanie ciągów pieszych, urządzenie zieleni oraz budowa wież widokowych.

1. *Parkingi*. W analizowanych planach najczęściej spotykaną inwestycją, która może zmieniać przyrodniczy charakter miejscowości, jest budowa parkingów. Tworzenie miejsc parkingowych uznane jest często za priorytetową inwestycję. Jej negatywna ocena pod kątem ingerencji w charakter przyrodniczy miejscowości zasada się w proponowanych lokalizacjach. I tak, w siedmiu planach odnowy miejscowości budowa parkingu jest pierwszym, a często jedynym elementem rewitalizacji centrum wsi. Miejsca parkingowe mają powstać na centralnym placu lub innym obszarze, który jest przez autorów planów określany jako „centralny punkt miejscowości”. W uzasadnieniu dla rozbudowy parkingu w najbardziej atrakcyjnym punkcie miejscowości czytamy, że „ma to kluczowe znaczenie dla ożywienia życia społecznego (...) i poprawę wizerunku centrum miejscowości” (Zborowice) oraz że „projekt ma tak poprawić wygląd rynku (...), aby zachować dziedzictwo materialne i tradycję przodków” (Ciężkowice). Zastanawiające jest też, że w dwóch planach odnowy miejscowości jedynym działaniem mającym służyć promocji walorów turystycznych jest właśnie budowa parkingu w centrum wsi (Siemiechów, Polichy). Dyskusyjne może być też przeznaczanie pod miejsca parkingowe gruntów odzyskanych w wyniku wyburzenia starego budynku użyteczności publicznej (np. szkoły – Lubaszowa). Zabudowania te zlokalizowane były na ogół w centrach miejscowości, można by więc proponować inne sposoby zagospodarowania, które w większym stopniu odpowiadałyby przyrodniczemu charakterowi obszarów wiejskich. Budowa betonowych miejsc postojowych w centralnych punktach miejscowości może powodować ich wizerunkowe upodobnienie się do przestrzeni zurbanizowanych i negować tym samym zasadę zachowania kulturowego i przyrodniczego dziedzictwa obszarów wiejskich.

Priorytetowe traktowanie budowy parkingów wynika z wielu uwarunkowań (samochód jako nośnik prestiżu, problemy z transportem publicznym na obszarach wiejskich, niechęć do wysiłku fizycznego), można jednak postulować ich lokalizowanie poza centrum miejscowości. W kilku planach proponuje się stworzenie bądź rozbudowę parkingu przy domach kultury, przy kościele, przy boiskach sportowych (Siedliska, Łowczów, Szerzyny, Żurowa). Obiekty te nie są zlokalizowane w „sercu” miejscowości, a jednocześnie pełnią przez nie funkcja uzasadnia tworzenie miejsc postojowych

w ich sąsiedztwie. W trzech miejscowościach w ramach planowanych inwestycji (na ogół jest to modernizacja obiektów użyteczności publicznej lub odnowa centrum wsi) przewiduje się remont parkingu, ale nie jego rozbudowę (Jamna, Luśławice, Bogoniowice), co może wynikać z chęci oszczędnego gospodarowania powierzchnią w centrum miejscowości.

2. *Betonowanie ścieżek.* We wszystkich analizowanych planach przewiduje się budowę chodników przy głównych drogach jezdnych, idących przez centrum miejscowości. Taka inwestycja jest uzasadniona ze względu na bezpieczeństwo pieszych i w związku z tym nie powinna być podważana. Dyskusyjne wydaje się być natomiast betonowanie (układanie kostki brukowej lub asfaltowanie) ścieżek rekreacyjnych. Są to alejki w parkach (podworskich), odcinki szlaków turystycznych, utarte ścieżki spacerowe mieszkańców (wiodące np. nad rzekę) (Lubaszowa, Turza, Biadoliny Radłowskie, Czermna, Swoszowa). Potrzeba rewitalizacji ciągów pieszych jest oczywista – mieszkańcy nie chcą chodzić po błocie. Zastrzeżenia budzi utwardzanie ich betonem, a nie żwirem, co pozwalałoby w większym stopniu utrzymać wiejski charakter miejscowości. Znamienne jest, że często autorzy planów nazywają taką ścieżkę „deptakiem”, co jest określeniem charakterystycznym dla miast i może sugerować próbę urządzenia przestrzeni na wzór ośrodków miejskich, zwłaszcza że często inwestycja ta idzie w parze z rozbudową parkingów. W jednym z planów (Biadoliny Radłowskie) proponuje się też wyasfaltowanie trzech kilometrów drogi turystycznej, argumentując, że „(...) w istotny sposób zwiększy to bezpieczeństwo mieszkańców oraz wzbogaci ofertę turystyczną gminy. Droga przebiega przez tereny atrakcyjne turystycznie, obfitujące w lasy z licznymi gospodarstwami agroturystycznymi. Jest to tradycyjne miejsce rekreacji mieszkańców aglomeracji tarnowskiej.” Takie uzasadnienie budzi zastrzeżenia, gdyż turyści korzystający z oferty agroturystycznej, będący mieszkańcami dużych miast, będą raczej poszukiwać tradycyjnego krajobrazu wiejskiego.
3. *Urządzanie zieleni.* W 12 analizowanych planach odnowy miejscowości przewiduje się urządzenie terenów zielonych, co może być wyrazem dbałości o utrzymanie przyrodniczego dziedzictwa na obszarach wiejskich. Działania związane z zagospodarowaniem terenów zielonych nie są jednak w planach dokładnie omówione i pojawiają się na ogół w formie haseł: „zagospodarowanie zieleni i wykonanie nowych nasadzeń” (Lubaszowa), „urządzenie terenów zielonych” (Ołpiny, Szerzyny), „rewitalizacja terenów zielonych” (Żurowa), „uporządkowanie terenów zielonych” (Łowczów, Więckowice) czy po prostu „zieleń” (Wesołów). Działania te są elementami większych przedsięwzięć, polegających na odnowie centrum wsi, zagospodarowaniu terenów po wyburzonym budynku szkolnym lub rewitalizacji otoczenia remontowanego budynku (świetlicy wiejskiej, domu strażaka itp.). W trzech planach (Siedliska, Burzyn, Karwodrza) urządzenie i porządkowanie terenów zielonych jest ujęte jako osobne zadanie i w związku z tym omówione dokładniej. Przytoczone uzasadnienie (pozytywna zmiana wizerunku miejscowości) i zakres prac są jednak na tyle ogólne, że nie dają wyobrażenia

o efekcie podejmowanych działań i trudno jest ocenić ich wkład w zachowanie dziedzictwa przyrodniczego danej miejscowości.

W jednym z analizowanych planów został szeroko omówiony projekt zagospodarowania niezabudowanego terenu należącego do tamtejszej parafii (Turza). Planuje się tam utworzenie parku z placem spotkań dla mieszkańców i turystów. Choć także tutaj alejki parkowe mają być wyłożone kostką brukową, koncepcja jako całość przyczynia się do zachowania dziedzictwa przyrodniczego wsi, którego istotnym elementem są parki przy dworach czy kościołach.

4. *Wieże widokowe*. Analizując plany odnowy miejscowości pod kątem ich wkładu w zachowanie dziedzictwa przyrodniczego wsi, zastrzeżenia budzi popularność projektowania budowy wież widokowych. Zaplanowano je w czterech miejscowościach (Dąbrówka Szczepanowska, Bruśnik, Czermna, Turza). Pagórkowaty teren w połączeniu z w dużym stopniu zachowanym krajobrazem rolniczym i malowniczymi dolinami rzek uzasadnia tworzenie punktów, a może nawet wież widokowych. Mając jednak na uwadze silną ingerencję w krajobraz, jaką niesie ze sobą taka inwestycja, a także podobieństwo krajobrazowe badanych miejscowości i ich bliskość przestrzenną, wydaje się, że wystarczyłaby jedna wieża widokowa na cały obszar obu Lokalnych Grup Działania. W pozostałych miejscach należałoby wyznaczyć punkty widokowe na wzniesieniach.

Wnioski

Przedstawione inwestycje, opisane w planach odnowy miejscowości gmin Pogórza Ciężkowickiego, potwierdzają tezę, że plany te w większości nie przyczyniają się do ochrony dziedzictwa przyrodniczego wsi. Jakkolwiek często mowa jest o urządzaniu zieleni, to znaczenie, jakie nadaje się budowie parkingów i betonowaniu ścieżek, pozwala myśleć, że autorom planów nie zależało na utrzymaniu wiejskiej specyfiki ich miejscowości.

Analiza planów odnowy pogórskich miejscowości umożliwia sformułowanie kilku spostrzeżeń, które mogą być pomocne w uczynieniu z programów odnowy wsi narzędzia służącego zachowaniu dziedzictwa przyrodniczego polskich obszarów wiejskich.

Jak wspomniano we wstępie, dużym utrudnieniem w realizowaniu zasady ochrony dziedzictwa przyrodniczego wsi jest brak aktów prawnych chroniących krajobraz „pospolity”. Obecne prawo przewiduje formy ochrony powierzchniowej (parki narodowe, krajobrazowe itp.) oraz ochronę poszczególnych elementów krajobrazu (krzyże, kapliczki, aleje). Przepisy te nie dają podstaw do ochrony krajobrazu wyłącznie ze względu na jego tradycyjnie wiejski charakter. Pomocne mogłoby tu być wprowadzenie w życie zapisów Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, ratyfikowanej przez Polskę już w 2004 roku, gdzie krajobraz jako taki uznany został za „podstawowy komponent europejskiego dziedzictwa przyrodniczego” [16]. Także postulowana przez wiele środowisk zmiana przepisów ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym

(m.in. wprowadzenie obowiązku tworzenia planów zagospodarowania przestrzennego) mogłaby stworzyć lepsze podstawy dla ochrony dziedzictwa przyrodniczego wsi⁴.

Dругa uwaga dotyczy przepisów definiujących założenia i sposoby finansowania programów odnowy wsi. Chociaż unijne rozporządzenie zakłada, że celem odnowy wsi jest m.in. odbudowa i poprawa stanu dziedzictwa przyrodniczego, w polskim PROW na lata 2007-2013 mówi się tylko o dziedzictwie kulturowym i specyfice obszarów wiejskich. Samorządowcy i inni liderzy lokalnych społeczności, zaangażowani w tworzenie planów odnowy miejscowości, mogą więc automatycznie pomijać aspekt przyrodniczy przy planowaniu inwestycji. Rozporządzenie odnoszące się do działania „odnowa i rozwój wsi” także nie stwarza odpowiedniej motywacji do podejmowania działań służących ochronie dziedzictwa przyrodniczego. W części poświęconej rodzajowi kosztów, które mogą być refundowane, wymienia się m.in. budowę placów parkingowych jako inwestycję, która ma pozytywnie wpłynąć na „kształtowanie obszarów o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców” [10]. Warto więc sformułować postulat, aby w tworzonym obecnie Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 zapisy dotyczące celów odnowy wsi rozszerzyć o zachowanie dziedzictwa przyrodniczego, a w nowym rozporządzeniu nie sugerować inwestycji, które nadają wiejskiemu krajobrazowi cechy charakterystyczne dla terenów zurbanizowanych.

Mając na uwadze pomijanie aspektu dziedzictwa przyrodniczego w analizowanych planach odnowy miejscowości, warto skorzystać z doświadczeń innych krajów czy regionów. Na przykład w Bawarii (regionie wykazującym wiele podobieństw do Małopolski) pierwsze działania nazywane odnową wsi (realizowane w latach sześćdziesiątych XX wieku) zasadały się także na asfaltowaniu wszystkich dróg dojazdowych do pól i gospodarstw [4]. Kolejne lata przynosiły zmianę tego paradygmatu, głównie w wyniku wyludniania się wsi, akcentując znaczenie ochrony dziedzictwa przyrodniczego dla zachowania specyfiki obszarów wiejskich. Mottem procedur odnowy wsi przeprowadzanych w latach dziewięćdziesiątych XX wieku było już stwierdzenie, że nie każde gospodarstwo musi mieć asfaltowy podjazd pod sam dom. Pozwoliło to ograniczyć koszty realizowanych przedsięwzięć, a także uchronić wieś przed dalszą urbanizacją przestrzeni [5]. Obecnie ochrona przyrody i krajobrazu wiejskiego jest jednym z czterech podstawowych celów programów zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich (niem. *Integrierte Ländliche Entwicklung*), których elementem są działania związane z rozwojem wsi [3]. Rosnąca (od lat dziewięćdziesiątych XX wieku) w bawarskich wsiach gęstość zaludnienia i liczba udzielonych noclegów, a także duża liczba organizacji pozarządowych (ponad 4 razy więcej niż w Małopolsce na 1000 mieszkańców) wskazuje słuszny kierunek zmiany działań służących odnowie wsi [12]. Skorzystanie z tego typu doświadczeń na etapie formułowania podstaw prawnych dla działania „odnowa wsi” oraz przy

⁴ Zgłoszona przez Prezydenta RP tzw. ustawa krajobrazowa, zawierająca wiele elementów ograniczających swobodne gospodarowanie przestrzenią, raczej nie będzie w tej postaci przyjęta przez sejm [15].

tworzeniu planów odnowy miejscowości powinno zachęcić do skuteczniejszej ochrony dziedzictwa przyrodniczego polskich obszarów wiejskich.

Na koniec można zadać pytanie, na ile skłonność do urbanizowania przestrzeni wiejskiej jest wynikiem słabo rozwiniętego transportu publicznego między najbliższym dużym ośrodkiem miejskim a obszarami wiejskimi. Może to skutkować, z jednej strony, koniecznością korzystania z samochodu, powodując presję na poszerzanie dróg i budowę parkingów, z drugiej, zachęcać do przenoszenia cech miejskiego krajobrazu na przestrzeń wiejską. Jest to zagadnienie nie do rozstrzygnięcia w ramach tego opracowania i wskazuje na dalsze możliwe kierunki badań. Przywołany przykład Bawarii, ale też obserwowana ewolucja patrzenia na założenia odnowy wsi w innych regionach „starej” Unii Europejskiej [2], może wskazywać, że ochrona dziedzictwa przyrodniczego wsi jest możliwa dopiero wówczas, gdy miasto (ze względu na łatwą dostępność) przestaje być przedmiotem aspiracji mieszkańców obszarów wiejskich.

Z przedstawionej analizy wynika, że realizowane obecnie w pogórskich wsiach plany odnowy miejscowości nie służą ochronie dziedzictwa przyrodniczego wsi. Projekty związane z powiększaniem parkingów, betonowaniem ścieżek czy budowaniem wież widokowych mogą być inwestycjami niszczącymi przyrodniczą specyfikę obszarów wiejskich. Trudno jest jednak znaleźć jednoznaczną odpowiedź na pytanie o przyczynę takiego podejścia. Z jednej strony może to wynikać z pominięcia przyrodniczego aspektu odnowy wsi w PROW, z drugiej może być też wyrazem dążenia mieszkańców wsi do tworzenia przestrzeni na wzór ośrodków miejskich.

Literatura:

1. Attenberger J.: Daten zur Geschichte der Ländlichen Entwicklung in Bayern [w:] Fachbeiträge zur Dorferneuerung und Flurbereinigung. Bayerisches Staatsministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, München 2001.
2. Kaleta A.: Odnowa wsi z perspektywy historycznej [w:] Odnowa wsi w integrującej się Europie (red. M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński). IRWiR PAN, 2007.
3. Ländliche Entwicklung in Bayern. Bayerisches Staatsministerium für Landwirtschaft und Forsten, München 2006.
4. Magel H.: Flurbereinigung und Planung [w:] 100 Jahre Flurbereinigung in Bayern 1886-1986. Bayerisches Staatsministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, München 1986.
5. Miller J.: Der ländliche Raum nach Verabschiedung der Agenda 2000 [w:] Fachbeiträge zur Dorferneuerung und Flurbereinigung. Bayerisches Staatsministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, München 2001.
6. Niedźwiecka-Filipak I.: Ład przestrzenny i architektoniczny warunkiem trwałego rozwoju obszarów wiejskich [w:] Odnowa wsi w integrującej się Europie (red. M. Kłodziński, M. Błąd, R. Wilczyński). IRWiR PAN, 2007.
7. Ochrona krajobrazu przyrodniczego i kulturowego a rozwój cywilizacyjny. Twórczość, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze bogactwem Polski. Biuletyn Forum Debaty Publicznej, 3, 2011. Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.

8. Plany Odnowy Miejscowości: Biadoliny Radłowskie, Bogoniowice, Bruśnik, Burzyn, Ciężkowice, Czerмна, Dąbrówka Szczepanowska, Jamna, Jastrzębia, Karwodrza, Lubaszowa, Lusławice, Łowczów, Ołpiny, Polichy, Siedliska, Siemiechów, Swoszowa, Szczepanowice, Szerzyny, Turza, Wesołów, Więckowice, Zakliczyn, Zborowice, Żurawa (www.bip.pl).
9. Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2007.
10. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 14 lutego 2008 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Odnowa i rozwój wsi” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.
11. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.
12. Sawicka Z.: Trajektorie rozwoju obszarów wiejskich Bawarii i Małopolski. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.
13. Symonides E.: Ochrona przyrody. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.
14. Ustawa o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 (Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880).
15. Ustawa krajobrazowa może utrudniać inwestycje. Rzeczpospolita, 25.10.2013.
16. Worobiec K.: Materiał do debaty (bez tytułu): Ochrona krajobrazu przyrodniczego i kulturowego a rozwój cywilizacyjny. Twórczość, dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze bogactwem Polski. Biuletyn Forum Debaty Publicznej, 3, 2011. Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.
17. www.wikipedia.org; http://pl.wikipedia.org/wiki/Lista_%C5%9Bwiatowego_dziedzictwa_UNESCO.